

“Sosyal Akışkanlık” Kavramı Üzerine

Vejdi BİLGİN

Dr., U.Ü. İlahiyat Fakültesi

Özet

Toplumsal hayat, klasik sosyolojiden itibaren statik ve dinamik olarak iki ayrı alanda ele alınmışsa da, aslında bir bütünlük arz eder. Toplumsal incelemelerin bu ayrıma dayanılarak yapılması metodolojik bir zorunluluktur. Ancak sosyolojik açıklamalarda zaman zaman yetersiz kalan bu kavramsallaştırmanın yanında toplumsal yaşamı bir bütün halinde ele alan -ve sosyoloji literatüründeki kullanımından farklı bir anlam verdiğimiz- “sosyal akışkanlık” kavramına ihtiyaç vardır.

Abstract

On The Concept of “Social Fluidity”

Although social life has been studied in two different areas consisting of social static and social dynamic since classical sociology, in essence it is an undivided whole. It has always been a methodological necessity that sociological research be carried out by considering this differentiation. However, we have been observing that, at times, this conceptualization is not sufficient in analysing the social structure especially in the context of social change. In this article we will explore the possibilities of presenting the expression of social fluidity as a more appropriate conceptualization in explaining social life as an undivided whole. In this attempt, the term social fluidity assumes a whole new meaning than it does in sociology.

Anahtar Kelimeler : Sosyal yapı, sosyal statik, sosyal dinamik, sosyal değişim, sosyal akışkanlık.

Key Words : Social structure, social static, social dynamic, social change, social fluidity.

1. Problem Durumu

Comte sosyolojiyi, toplumu statik ve dinamik yönlerden inceleyen bilim olarak kabul ettiğinde bu yeni disiplinin çalışma alanı otomatik olarak iki ana kısma bölünmüş oldu. Buna göre sosyolojinin, akış halindeki toplumun bir anını, bir bölümünü ele alarak eş-zamanlı olaylar arasındaki ilişki ve kanunları ortaya koyan “sosyal statik” bölümü yanında, bu akış halindeki toplumun ilerleme evrelerini inceleyen “sosyal dinamik” bölümü vardı.¹ Ancak gerçekte toplum bir tarafta sabit kalan diğer tarafta değişen iki ayrı parçadan oluşmuyordu. Toplum incelemelerini bu şekilde ikiye ayırmak sadece itibari bir ayrımdı ve toplum incelemelerinin sağlıklı yürümesi için gerekli görüldü. Nitekim Comte statığın amacı ile ilgili olarak, “Geçici bir soyutlama ile önce insan düzenini hareketsizmiş gibi incelemek gerekir,” derken bunun metodolojik bir gerekçeyle dayandığını kendisi de ifade etmiş oluyordu.² Muhtemelen Weber toplumsal incelemeler için ideal tipler yöntemini geliştirirken, eski iktisat teorisyenlerinden etkilendiği gibi,³ bu ayrımdan da etkilenmiş olmalıdır. Zira ideal tipler yönteminde de ele alınan olgu, sanki diğer olgulardan tamamen ayrılabilir ve soyutlanabiliyormuş gibi düşünülmekte ve onun diğerleriyle hiç karışmayan, saf, arı hali söz konusuymuş gibi düşünülmektedir. Weber, karmaşık toplumsal olguları kavramak için metodolojik olarak böyle ideal tipler oluşturmanın gerekliliği üzerinde ısrar eder.⁴

Ancak sosyal olgu ve olayları gerçekte olmadığı şekilde zihnimizde yeniden kurgulamak veyahut Comte'un yaptığı gibi sosyal statığı sosyal dinamikten ayrı düşünmek sosyoloji araştırmalarında bize her zaman yardımcı olmayabilir, hatta zaman zaman yanlış çıkarımlara sebep olabilir. Bu yüzden toplumsal yaşamı bir bütün içinde düşünmek, hatta bunları tek bir kavramla ifade etmek zorunluluğu olmakla birlikte, sağlıklı değerlendirmelerde bulunmak için de tek bir kavramı kullanma gerekliliği doğabilir. Bu kavram hem mevcut sosyal yapıyı hem de bu yapı içinde meydana gelen değişimleri içinde bulundurabilmelidir.

¹ N. Şazi Kösemihal, *Sosyoloji Tarihi*, Remzi Kitabevi, 4. bs., İstanbul, 1982, s. 156.

² Raymond Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, (Çev. Korkmaz Alemdar), Bilgi Yay., 3. bs., İstanbul, 1994, s. 78.

³ Hans Freyer, *İçtimai Nazariyeler Tarihi*, (Çev. Tahir Çağatay), A.Ü. Yay., 3. bs., Ankara, 1977, s. 180.

⁴ Bkz. Max Weber, *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, (Çev. Özer Ozankaya), İmge Kitabevi, Ankara, 1995, s. 38-40.

Bu makalede, daha Comte'tan itibaren başlayan ve bugün modern sosyolojik araştırmalarda da devam eden sosyal statik ve sosyal dinamik ayırımına gitmeden yeni bir kavramsallaştırmanın mümkün olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Esas amaç, sosyolojik açıklamalarımızda, mevcut ayırımın yanında bize daha yararlı olacak veya metodolojik olarak tercihte bulunma imkanı sağlayacak bir kavramı ortaya koyabilmektir.

2. Toplumsal Hayatın İçkin Sıfatı Olarak Değişim ve Yeni Bir Kavramsallaştırmanın Gereği

Bugün sosyolojinin temel ilgi alanlarından olan “değişme” her Őeyden önce felsefi bir problem olarak Antik Yunan filozofları zamanında yazılı kaynaklara geçmişti. A. Comte'tan 2200 yıl önce yaşamış olan Herakleitos evrenin boyuna akan bir değişme ve oluş *süreci*, başı sonu olmayan bir *değişme* olduğunu ve hiç durmayan bu değişme içinde değişmeden kalan bir Şey olmadığını söylerken Parmenides esas olanın hareket ve değişme değil, *sürekli* olduğunu iddia edecekti. Böylelikle felsefe tarihinde “değişmezlik” fikrini merkeze alan cevherci felsefe anlayışının yanında “değişme” düşüncesini merkeze alan süreççi felsefe anlayışı ortaya çıkmış oldu.⁵

19. yüzyıldaki felsefi ve doğa bilimsel gelişmelere bağlı olarak 20. yüzyılda, özellikle Bergson ve Whitehead tarafından savunulan süreç felsefesi,⁶ felsefe tarihinde hakim olan görüşün aksine varlık aleminde esas olanın “hareket, oluş, dinamizm, akışkanlık, işleyiş, yani kısaca *süreç*” olduğunu öngörür. Buna göre beşeri tecrübe asla statik değildir; değişme süreci içindeki tecrübemiz geçmişten olanlardan etkilenir, Őimdiki zamanda kendine özgü bir karakter kazanır ve gelecekte olacaklara yön verir.⁷

Felsefe tarihindeki yaklaşımlar doğal olarak, değişmenin doğasını inceleyen sosyal bilimcilerin öncelikle “sürekli ve akıcılık”, “eşitlilikteki birlik” gibi felsefi problemlerle karşı karşıya kalmalarına sebep olmuştur.⁸ Comte, toplumun statik ve dinamik yönünü birbirinden ayırdığı zaman ağırlığı sosyal statige verdi. Ona göre din, mülkiyet, aile gibi değişmez ve sürekli öğeleri belirleyen

⁵ Mehmet Aydın, “Süreç (Proses) Felsefesi Işığında Tanrı-Älem İlişkisi,” *Älemden Allah'a*, Ufuk Kitapları, 2. bs., İstanbul, 2001, s. 35-36; Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, 6. bs., İstanbul, 1990, s. 25-26.

⁶ Cevizci, a.g.e., s. 811.

⁷ Ramazan Ertürk, “Giriş,” *Sembolizm*, Alfred N. Whitehead, a Yay., Ankara, 2000, s. 14-15; Aydın, a.g.m., s. 40.

⁸ Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, (ev. Nilgün Çelebi), Selçuk Ün. Yay., Konya, 1990, s. 153.

statik yöndür ve dinamik yönden bağımsızdır. Dinamik yön statige bağlı olmakla birlikte, toplumun bu değişmez ve sürekli unsurları ancak dinamik yönle yetkinleşebilirler.⁹ Konuyu insan doğası açısından ele aldığımızda Comte'un, insanın zaman içinde kendini yarattığı şeklindeki süreççi yaklaşıma katılmadığını, insanın temel niteliklerinin ilk örnekten itibaren var olduğu düşündüğünü görürüz. Ancak tarihi sürecin "insanın gelişimi"nde yine de önemli rolü vardır, zira insanın doğasında var olan yetilerin ortaya çıkması için tarih zorunludur.¹⁰

Anlaşılaacağı üzere Comte'un felsefesinde klasik cevherci anlayış hakim olmakla birlikte, sosyal statigin yanında sosyal dinamige de önemli bir rol biçilmiştir. Comte'un bu yaklaşımının bir sebebi, muhtemelen bu yüzyıllarda sosyal değişimin hızının olağanüstü artmasıydı. Gerek bilimsel ve gerekse sosyal-siyasal gelişmeler bireysel ve toplumsal hayatta gözle görülebilen ciddi değişimler meydana getirmekteydi. Toffler'ın, özellikle değişimin hızı bakımından insanlık tarihini tasnif etmesi de buna dayanır. Buna göre uygarlığın ilk aşaması (birinci dalga) tarım dönemidir ve sanayi dönemine kadar (ikinci dalga, 1650-1750 yıllardan itibaren) süren bu dönemde temel üretim-tüketim araçları, gündelik eşya ve yaşam tarzı tarıma dayalıydı, çok cüzi bir değişim gösteriyordu ve böyle sürüp gidecek gibiydi. Ancak sanayi devrimiyle birlikte sadece üretim alanında değil, hayatın her alanında "tarladaki traktör, bürodaki daktilo, mutfaktaki buzdolabı, günlük gazete, sinema, vitamin hapları, grevler ve oy sandığına"¹¹ kadar pek çok hızlı değişim meydana gelmiştir. Hatta değişimin hızı konusunda Toffler'ın düşüncelerine kaynaklık eden¹² Boulding'e göre 20. yüzyıldaki değişimler o kadar artmıştır ki, bir insanın doğumundan bu yana olan değişimler insanlığın ilk başlangıcından o kişinin doğumuna kadar geçen değişimlerden çok daha yüksektir.¹³

Yukarıdaki toplumbilimcileri etkileyen, şüphesiz değişimin varlığı değil, değişimin hızıdır. Ancak bu hızla ilgili olarak ne söylenirse söylensin kesin olan şey, insanların bin yıllar boyunca çok düşük hıza dayanan bir değişimle yaşamalarına karşın artık çok

⁹ Bedia Akarsu, *Çağdaş Felsefe*, İnkılâp Kitabevi, 2. bs., İstanbul, 1987, s. 101.

¹⁰ Aron, *a.g.e.*, s. 80.

¹¹ Alvin Toffler, *Üçüncü Dalga*, (Çev. Ali Seden), Altın Kitaplar, İstanbul, 1981, s. 44-45.

¹² Alvin Toffler, *Gelecek Korkusu Şok*, (Çev. Selami Sargut), Altın Kitaplar, 4. bs., İstanbul, 1996, s. 22-23.

¹³ Kenneth Boulding, *Yirminci Asrın Manası*, (Çev. Erol Güngör), M.E.B. Yay., İstanbul, 1969, s. 8.

yüksek hıza dayanan bir değişimle yaşayacaklarıdır. Muhakkak olan ise, değişimin insan hayatında her zaman olacağıdır.

O halde toplumsal hayatta sürekli var olan bu değişimi ayrı bir kavram haline getirmeden ifade edebilmenin bir yolu yok mudur? Sosyal hayatı bu anlamda ikiye ayırmak tamamen gerçekçi olmamakla birlikte yöntem açısından sosyolojiye büyük faydalar sağladığını söyledik. Bu durumun, tek bir kavramla ifade edilme ihtiyacı neden ortaya çıkmaktadır? Bu sadece, yaşanan hayatı ikiye bölmenin imkansızlığından kaynaklanan ontolojik bir problem midir, yoksa metodolojik olarak, sosyolojik değerlendirme açısından gerekli bir sorun mudur? Biz, konunun ontolojik boyutunun yanında, yöntem açısından sosyolojik açıklamaların daha sağlıklı yapılabilmesi için toplumsal yaşamı içindeki değişimle birlikte ifade eden bir kavramın gerekli olduğu kanaatindeyiz.

Bu çerçevede problemle ilk karşılaşmamız doktora tezimiz sırasında olmuştur.¹⁴ 16. yüzyıl Osmanlı toplumunda sosyal yapı ile hukukçuların yaklaşımları arasındaki ilişkiyi incelediğimizde bir tipoloji yapmak zorunda kaldık. Buna göre mevcut toplumsal yapı ne olursa olsun dinin otantik yapısına dönmeyi hedefleyen *müceddit* tipi ile mevcut sosyal yapı ile dini hükümler arasında toplumsal yaşamın tabii seyrini kırılmaya uğratmadan çözüm bulmaya çalışan *fakih* tipi söz konusuydu. Burada toplumu hem statik hem de dinamik olarak ikiye ayırmak problemi çözmek için yeterli değildi. Zira müceddit de değişimin farkındaydı ve değişen şartlar gereğince yeni hükümler konulacağını söylüyordu. Ancak eğer bir konuda daha önce verilmiş bir hüküm varsa, mevcut sosyal yapı ne olursa olsun o hükme uymak gerektiğini düşünüyordu. Nitekim Katip Çelebi de bu yaklaşıma sahip olanları toplumu yakından tanımamakla eleştiriyor ve görüşlerinin geniş toplum yığınları tarafından kabul görmemesini buna bağlıyordu.¹⁵ Toplumsal yaşam belirli değişimlerle birlikte bir seyir göstermekteydi ve bu akışı bir anda kırarak hükümler vermek, uygulama açısından karşılık bulamayacağı gibi, bir anomiyeye de yol açabilirdi. Fakih bunu düşünerek, hem dini hükümleri devre dışı bırakmayan hem de toplumun tabii seyrine uygun hükümler vermeye çalışıyordu. Yani fakih ve müceddit arasındaki ayrımın temelinde sosyal değişime karşı olup olmamak değil, mevcut toplumsal yaşamın seyrini kırmak veya kırmamak vardı. Bunu sosyolojik bir kavram olarak nasıl ifade edebiliriz? Toplumsal

¹⁴ Bkz. Vejdî Bilgin, *Sosyo Kültürel Şartların Fıkhi Hükümlere Etkisi (Dini Hukukun Toplumsal Kaynakları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma)*, Doktora Tezi, 19 Mayıs Üniv. S.B.E., Samsun, 2001.

¹⁵ Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hakk fî İhtiyâri'l-Ahakk (En Doğruyu Seçmek İçin Hak Terazisi)*, (Haz. O. Şaik Gökyay), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1980, s. 108-109.

yaşamın bu tabii seyrine *sosyal akışkanlık* adını vermek mümkündür ve ancak böyle bir kavramla fakih ve mücedditin yaklaşım farklılığı net olarak ifade edilebilir: “Müceddit her halükarda dinin otantik hükümlerine dönülmesini arzu ederken, fakih *sosyal akışkanlığı* bozmayan her türlü dini hükmü kabul etme eğilimindedir.”

Burada artık sosyal akış veya sosyal akışkanlık şeklinde bir kavramsallaştırmaya ihtiyaç duyulduğu aşikardır. Toplumsal yaşam, içinde değişimleri de barındıran bir akış halinde, olağanüstü durumlar olmadıkça kendi tabii seyrinde devam etmektedir. Mecburi kültür değişimleri, devrimler olmadıkça bu akışın istikameti de bilinemez. Ancak bilinen şey şudur ki, toplumsal hayat devam etmekte ve devam ederken hızlı veya yavaş, bir önceki ana göre farklılaşmakta, başkalaşmakta veya değişmektedir.

3. “Değişim” ve “Akış”

Sosyoloji daha çok “değişme” kavramı üzerinde durur ancak bunun yanında sık sık “farklılaşma” kavramını da görürüz. Bu kavramlar bir “süreci” anlatırlar. Bu sürecin sonunda oluşan durum ise, süreçteki durumdan artık farklıdır/değişiktir. Burada “farklılaşmak” ile “farklı olmak”, “değişmek” ile “değişik olmak” arasında bir ayırım yapmamız gerekiyor.

Değişme, değişiklik sürecini ifade eder. Geniş bir anlam yelpazesine sahip olan değişiklik; farklılık, başkalık; bir bütünden bir kısmının değişmesiyle meydana gelen yeni durum; düzeltme veya daha iyi hale getirmek amacıyla yapılan değiştirme; başkalaşma, değişme anlamlarına gelmektedir. Değişme fiili de temelde “başkalaşmak, başka bir şekle veya hale gelmek,” anlamında kullanılsa da, yukarıdaki bütün anlamları ifade etmek için kullanılabilir.¹⁶ Farklılaşmanın kök kelimesi olan “fark” ise bu konuda daha net bir anlama sahiptir. Fark, bir kimse veya nesnenin bir başkasıyla karıştırılmamasını sağlayan ayrılık, benzer şeyleri birbirinden ayıran özellik, başkalık anlamına gelir. Farklılaşmak da, farklı hale gelmek, başkalaşmak demektir.¹⁷

Kavram olarak da değişme, “sırasıyla, zaman içinde art arda gelişi; değişme boyunca kendi kendisiyle görel olarak aynı kalan bir şey ya da tözü; bu tözün sahip olduğu özellikler bakımından sergilediği farklılıkları ve belli bir yön ya da doğrultuyu” ifade eder.¹⁸ Görüldüğü üzere değişme, bir kelime ve kavram olarak “farklılaşma”

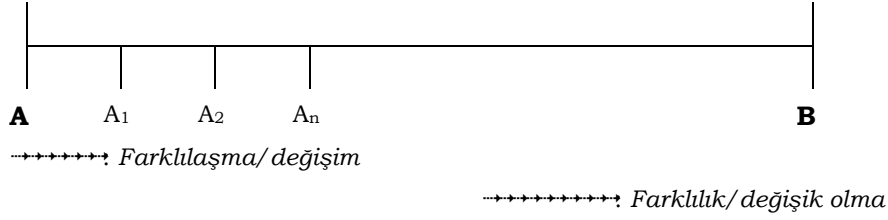
¹⁶ *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, M.E.B. Yay., Ankara, 1995, c. 1, s. 605

¹⁷ *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, c. 2, s. 893-894.

¹⁸ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul, 1999, s. 205.

ve “başkalaşma” ile iç içe bir anlam taşımaktadır.* Farklılaşma genelde yapısal-işlevselcilerin tercih ettiği bir kavram olmasına rağmen, herhangi bir sosyoloji kitabında “sosyal değişme”nin tarifine baktığımızda karşımıza “farklılaşma”nın çıkması da mümkündür.¹⁹

Değişmeyi anlama noktasında aşağıdaki şema faydalı olabilir:

Bu şemada A halindeki bir nesne farklılaşmakta ve eski haline benzer ama “farklılaşan” haller (A_1 , A_2) kazanmaktadır. Nesne B haline geldiğinde veya B nesnesi A'nın yerini aldığı anda tam bir “farklılık”tan bahsetmek mümkün olmaktadır. A değişerek/farklılaşarak neticede B'ye dönüşür ama biz B'ye, içinde A ile hiçbir benzerlik kalmadığı zaman B diyebiliyoruz. A'ya benzerlik gösteren yeni biçimlere ise A_1 , A_2 , A_n demek gerekir.

Burada temel problem şudur: B nesnesi yepyeni bir nesne olarak mı ortaya çıktı, yoksa A nesnesinden farklılaşarak mı bu yeni haline kavuştu? (Bu durumda ona “yeni” diyebilir miyiz?) Sosyolojik olarak bir olgunun yepyeni olduğunu iddia etmek zordur ancak olgular eskisinden gittikçe bağımsızlaşan ve nihayetinde büyük ölçüde bağımsız diyebileceğimiz (yani eskisine benzerlik göstermeyen) yeni formlar kazanabilirler. Ancak her ne kadar tamamen bağımsız olmasa da bu yeni bir olgu olarak görülmelidir.

Sosyolojide “değişme” denince anlaşılacak şey herkes için aynı değildir ve nelerin değişim sayılıp sayılmayacağı konusunda tam bir kesinlikten bahsedemeyiz. Fichter'e göre, değişimi anlayabilmek için, iki tür değişimi birbirinden ayırmak gerekmektedir: Olağan sürekli

* Aynı şey, örneğin İngilizce'de için de geçerlidir. Change (n): Something different, something done for variety and excitement. Bkz. *Longman Dictionary of Contemporary English*, New Edition, Longman Group UK Limited, England, 1992, s. 160

¹⁹ Örnek olarak bkz. Enver Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, Anadolu Üniv. Yay., Eskişehir, 1994, s. 263; İnan Özer, “Toplumsal Değişme/Gelişme,” *Sosyolojiye Giriş*, (Ed. İhsan Sezal), Martı Yay., Ankara, 2002, s. 718.

değişme ve yeni davranış değişikliği.²⁰ Sosyologlar acaba olağan sürekli değişimi “değişme” kavramı içinde düşünmekte midirler? Berelson ve Steiner’e göre bu terim her değişimi değil, toplumsal yapıdaki temel ve büyük değişimleri ifade etmektedir. Bu yaklaşıma benzer bir tanımlama da Boskoff’tan gelmiştir: “Toplumsal değişme, belli toplumsal sistemlerin yapı ve fonksiyonlarında meydana gelen önemli değişimlerdir.”²¹ Ancak toplumsal yapıdaki büyük çaplı değişmelerin de, olağan şartlar içerisinde, belirli küçük değişimlerin sonucunda meydana geldiğini göz önüne aldığımızda toplumdaki her türlü yapısal farklılaşmayı “sosyal değişme” olarak nitelendirmek yanlış olmaz.

Somut bir örnek üzerinde konuşmak gerekirse; asiller, din adamları, burjuva ve serfler şeklinde statüye dayalı bir tabakalaşmadan,²² temelde ekonomik kritere dayanan üst, orta ve alt sınıf şeklindeki²³ bir tabakalaşmaya geçiş hakikaten bir değişiklik/farklılıktır. Bir tabakalanmanın (A) yerini yeni bir tabakalanma (B) almıştır. Ancak, örneğin “orta sınıfın değişimi” cümlecığının anlamı tam olarak açık mıdır? Orta sınıfın gelirlerindeki farklılaşma/değişme (A₁), bazı meslek gruplarının orta sınıfa dahil edilmesi (A₂), yaşam tarzlarındaki yenilikler (A₃) bir “değişme/ farklılaşma sürecini” ifade etmektedir. A durumundan B durumuna geçiş –ki aslında köklü bir değişiklik/farklı olma durumudur- belirli bir akış içerisinde gerçekleşmiştir. Asıl yapıdan gittikçe farklılaşan ve yeni bir yapısal duruma geçişi sağlayan bu değişim sürecine “akış,” bu olguya da “akışkanlık” ismini vermek mümkündür.

Sosyal akış/sosyal akışkanlık şeklindeki bu kavramsallaştırma kelime olarak Türkçe’de çok sık kullanılmaz. Akış “akma, hareket” veya mecazi anlamıyla “ilerleyiş, devam ediş, sürüp gitme” anlamlarına gelmektedir. Akışkan ise “içinde bulunduğu kabın şeklini alan sıvı veya gaz halindeki maddelerin ortak vasfı”dır.²⁴ Buradan türetililebilecek “akışkanlık” ise her sözlükte yer almaz. Mana olarak ise “akışkan olma hali, akışkan olanın niteliği, seyyaliyet” demektir.²⁵ “Sosyal akışkanlık”ın sosyolojik bir kavram

²⁰ Fichter, *a.g.e.*, s. 153.

²¹ Tanımlar için bkz. Emre Kongar, *Toplumsal Değişme*, Bilgi Yay., Ankara, 1972, s. 44.

²² Bkz. Marc Bloch, *Feodal Toplum*, (Çev. M. Ali Kılıçbay), Gece Yay., 2. bs., Ankara, 1995, s. 241-298.

²³ T. B. Bottomore, *Toplumbilim*, (Çev. Ünsal Oskay), Der Yay., İstanbul, trs., s. 216-217.

²⁴ *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, c.1, s. 70.

²⁵ *Büyük Türkçe Sözlük*, (Haz. D. Mehmet Doğan), Bahar Yay., İstanbul, trs., s.

olarak Türkçe’de nadir de olsa, özellikle sözlüklerde olmak üzere kullanıldığını biliyoruz. Bunlardan Ozankaya’nın *Temel Toplumbilim Terimleri Sözlüğü*’nde, “Kişilerin oturma bölgeleriyle değişik özekler (örneğin oturma yerleriyle iş yerleri) arasında gidip gelmesi” manası verilmiş, kelimenin İngilizce karşılığı olarak “social fluidity” gösterilmiştir.²⁶ Sosyal akışkanlık Marshall’ın *Sosyoloji Sözlüğü*’nde de, “social fluidity” olarak kullanılan kavramın çevirisi olarak sunulmuş ve herhangi bir açıklama yapılmadan “toplumsal mobilite”ye bakılması söylenmiştir.²⁷ Burada akışkanlıktan kasıt sosyal sınıflar arası bir akış, yani sosyal hareketlilik. Dolayısıyla Batıların kullanmış olduğu manadaki sosyal akış bizim kastettiğimiz anlamdan tamamen farklıdır. Biz her toplumun, bazen süratli bazen yavaş, bazen küçük ölçekli bazen büyük ölçekli olarak sürekli değiştiğini göz önüne alarak, toplumsal yaşamın değişim içerisindeki bu doğal seyrine “sosyal akış” diyoruz. “Sosyal akışkanlık” kavramı, özellikle toplumsal yaşamda kırılmaların olduğu dönemleri açıklamada önem kazanıyor. Kırılmalar, büyük ve ani sosyal değişimlere yol açabileceğinden toplumsal yaşam içindeki tabii seyir, yani sosyal akışkanlık bozulmuş olur. Örneğin devrimlerin, sosyal akışkanlığı bozma ihtimali çok yüksektir. Akışın bozulması her zaman kaos veya anomiyi getirebilir. “Akış” kavramına duyduğumuz ihtiyaç kendini en fazla “anomi”de gösterir. Anominin önemli bir sebebi de, hızlı ve ani toplumsal değişimlerdir; bu süreç içerisinde sosyal değerler birey üzerinde yaptırımını yitirir, bireyin bütünleşebileceği yeni değerler de hemen ikame edilemez.²⁸ Oysa değişimin normal süreci içinde, yani toplumsal akışkanlık içerisinde bir taraftan değerler eski anlamlarını yitirirken diğer taraftan yeni sosyal değerler inşa edilir ve anomik problemler baş göstermez.

Konuyla ilgili muhtemel bir konu akışkanlık ve evrim ilişkisidir. Aslında toplumsal yaşamda sürekli bir değişimi göz önüne aldığımızda, “evrim” kelimesi sosyal akışkanlığın tabiatını açıklama konusunda daha elverişli görünüyor. Çünkü evrim dendiğinde sürekli bir değişim ve akış anlaşılır. Evrim ve değişme birbirini zorunlu kılar. “Sosyal evrim” dediğimizde bunun istisnası yoktur;

29.

²⁶ Özer Ozankaya, *Temel Toplumbilim Terimleri Sözlüğü*, Cem Yay., İstanbul, 1995, s. 128.

²⁷ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. O. Akinhay, D. Kömürcü), Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1999, s. 740. Hançerlioğlu’nun sözlüğünde ise “akışkanlık” kavramına yukarıdaki her iki anlam da verilmiştir. Bkz. Orhan Hançerlioğlu, *Toplumbilim Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986, s. 15.

²⁸ İlk defa Durkheim tarafından ortaya konulan anominin François Chazel tarafından yapılan modern sosyolojik yorumu için bkz. Barlas Tolan, *Çağdaş Toplumun Bunalmı Anomi ve Yabancılaşma*, 2. bs., Ankara, 1981, s. 98-101.

sürekli bir değişim, yani akıştan bahsediyoruzdur. Ama “sosyal değişme” denince, tarih içinde sürekli bir değişme ve akış anlaşılmaz. Yani değişim içinde kendi kendine bir zorunluluk yoktur. Toplum bazen değişir, bazen değişmeyebilir; yani akış durabilir.

“Evrim” kelimesi değişimin doğasını anlatmak için daha uygundu ancak toplumdaki değişmelerin –biyolojik organizmalarda öngörüldüğü gibi- sürekli daha iyi ve mükemmele gittiği anlamını taşıdığı, bu da değer yüklü bir anlayışı yansıttığı için (daha iyinin ne olduğu, nasıl tespit ve kim tarafından tespit edileceği problemlerinden hareketle) terk edildi.²⁹

Klasik evrimci düşünce sosyal bilimlerde terk edilse de, evrimci anlayış sosyal değişimi açıklama konusunda geçerliliğini sürdürmektedir.³⁰ Sosyal değişimi açıklamaya çalışan tek yönlü kuramlar, organizmacı kuramlar, dengeci kuramlar ya da çatışmacı kuram temelde evrimci bir anlayışa dayanırlar.³¹ Dolayısıyla “değişme”yi açıklamak için sosyoloji her zaman için evrimci anlayışı kullanmak zorunda gibi görünmektedir. Temelde evrimci olan bu kuramlar içerisinde özellikle klasik sosyolojideki organizmacı kuramlar ile modern sosyolojideki işlevselci kuramlar “evrimci anlayış”ın tipik karakteristiklerini taşırlar. Bu anlayışa göre toplum *süreklilik* açısından ele alınır. Evrimci modeller *görelî istikrar* ve *değişimde sürekliliği* öngörürler.³² Sosyal yaşam kesintilerle değil, kesintisiz birikimlerle devam eder. “Hatta devrim bile uzun zaman sürecinde değişme birikiminin en yüksek mantıksal noktası olarak görülebilir.” Evrim kuramının temel mantığına göre “değişme her yerde mevcut ve sürekli ve bu açıdan açıklamaya gereksinim göstermez. Üzerinde durulması gereken toplumsal düzendir; bu durmak bilmez akışı nasıl durdurulabileceği, yönünün nasıl değiştirilebileceği veya geçici olarak dondurulabileceği”dir.³³ İşlevselci kuramın toplumsal değişmeyi yadsıdığı, değişimden ziyade uyum ve dengeyi açıklayan bir kuram olduğu noktasındaki eleştirilere karşı işlevselciler, “değişmenin kaçınılmaz olarak her toplumsal düzenin

²⁹ P. A. Sorokin, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, (Çev. M. Raşit Öymen), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1994, c. 1, s. 190; Kenneth Bock, “İlerleme, Gelişme ve Evrim Kuramları,” *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, T. Bottomore, R. Nisbet, (Çeviri ed. M. Tunçay, A. Uğur), Ayraç Yay., 2. bs., Ankara, 1997, s. 89-90.

³⁰ Bock, *a.g.m.*, s. 90; Bozkurt Güvenç, *Sosyal Kültürel Değişme*, Gündoğan Yay., 2. bs., Ankara, 2000, s. 141-142.

³¹ Bkz. Richard P. Appelbaum, *Toplumsal Değişim Kuramları*, (Çev. Türker Alkan), Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, trs.

³² Appelbaum, *a.g.e.*, s. 100.

³³ Anthony D. Smith, *Toplumsal Değişme*, (Çev. Ülgen Oskay), Gündoğan Yay., Ankara, 1996, s. 47-48.

işleyişinden kaynaklandığı ve toplumsal yaşamın, periyodik olarak kesintiye uğrayan ve dengesizlik eğilimleriyle tekrar oluşturulan dinamik bir denge süreci olduğu”nu öne sürmüşlerdir.³⁴ Tamamen evrimci bir temele dayanan işlevselci kuram “değişme”den ziyade “farklılaşma”yı merkeze almıştır.

Bizim makalemizde de değişimden ziyade sürekliliğe, bu sürekli akışa yapılan vurgu işlevselciliğe benzetilmektedir. Ancak bizim temel iddiamız, sosyal değişmeyi açıklama konusunda evrimciliği bütünüyle yadsımamasına rağmen, örneğin işlevselcilerin yaptığı gibi biyolojik evrimci anlayışın bütün önermelerini -kaçınılmazlık ve geriye dönülemezlik gibi- kabul etmemektedir. Çalışmamızın temel amacı, toplumsal hayatın sürekli değişim içinde ortaya çıkan görünüşlerine bir isim verebilmektir. Kaldı ki işlevselcilerin devrim gibi ani kırılmaları bile zaman zaman kendi kuramları çerçevesinde bir süreklilik düşüncesi biçiminde açıklamaları bizim iddiamıza aykırıdır.

Netice itibarıyla, sosyolojik incelemelerin toplumu statik ve dinamik olarak iki ayrı parça halinde ele almasının ontolojik olarak problemlili bir konu olduğunu fakat metodolojik kaygılardan dolayı böyle bir ayrımın kullanımının zorunlu görüldüğünü söyleyebiliriz. Ancak bu ayrım her zaman için kullanılmaya elverişli değildir; bunun için toplumsal yaşamı bir bütün içinde ifade edecek bir kavrama ihtiyaç duyulmaktadır. “Sosyal akışkanlık” ismi verilen kavram, yukarıda sözü geçen ayrımın yanında, çeşitli sosyolojik açıklamalar için kullanılması gerekli bir kavram olarak görülmelidir.

³⁴ Smith, *a.g.e.*, s. 14-17, 38.

Bibliyografya

- Akarsu, Bedia, *Çağdaş Felsefe*, İnkılâp Kitabevi, 2. bs., İstanbul, 1987.
- Appelbaum, Richard P., *Toplumsal Değişim Kuramları*, (Çev. Türker Alkan), Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, trs.
- Aron, Raymond, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, (Çev. Korkmaz Alemdar), Bilgi Yay., 3. bs., İstanbul, 1994.
- Mehmet Aydın, "Süreç (Proses) Felsefesi Işığında Tanrı-Âlem İlişkisi," *Âlemden Allah'a*, Ufuk Kitapları, 2. bs., İstanbul, 2001, ss.35-108.
- Bilgin, Vejdi, *Sosyo Kültürel Şartların Fikhî Hükümlere Etkisi (Dinî Hukukun Toplumsal Kaynakları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma)*, Doktora Tezi, 19 Mayıs Ün. S.B.E., Samsun, 2001.
- Bloch, Marc, *Feodal Toplum*, (Çev. M. Ali Kılıçbay), Gece Yay., 2. bs., Ankara, 1995.
- Bock, Kenneth, "İlerleme, Gelişme ve Evrim Kuramları," *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, T. Bottomore, R. Nisbet, (Çeviri ed. M. Tunçay, A. Uğur), Ayraç Yay., 2. bs., Ankara, 1997, ss. 51-92.
- Bottomore, T. B., *Toplumbilim*, (Çev. Ünsal Oskay), Der Yay., İstanbul, trs.
- Boulding, Kenneth, *Yirminci Asrın Manası*, (Çev. Erol Güngör), M.E.B. Yay., İstanbul, 1969.
- Büyük Türkçe Sözlük*, (Haz. D. Mehmet Doğan), Bahar Yay., İstanbul, trs.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul, 1999.
- Ertürk, Ramazan, "Giriş," *Sembolizm*, Alfred N. Whitehead, a Yay., Ankara, 2000, ss. 7-21.
- Fichter, Joseph, *Sosyoloji Nedir?*, (Çev. Nilgün Çelebi), Selçuk Ün. Yay., Konya, 1990.
- Freyer, Hans, *İçtimai Nazariyeler Tarihi*, (Çev. Tahir Çağatay), A.Ü. Yay., 3. bs., Ankara, 1977.
- Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, 6. bs., İstanbul, 1990.
- Güvenç, Bozkurt, *Sosyal Kültürel Değişme*, Gündoğan Yay., 2. bs., Ankara, 2000
- Hançerlioğlu, Orhan, *Toplumbilim Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986.

- Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hakk fi İhtiyâri'l-Ahakk (En Doğruyu Seçmek İçin Hak Terazisi)*, (Haz. O. Şaik Gökyay), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1980.
- Kongar, Emre, *Toplumsal Değişme*, Bilgi Yay., Ankara, 1972.
- Kösemihal, N. Şazi, *Sosyoloji Tarihi*, Remzi Kitabevi, 4. bs., İstanbul, 1982.
- Longman Dictionary of Contemporary English*, New Edition, Longman Group UK Limited, England, 1992.
- Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. O. Akınhay, D. Kömürçü), Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1999.
- Ozankaya, Özer, *Temel Toplum Bilim Terimleri Sözlüğü*, Cem Yay., İstanbul, 1995.
- Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, M.E.B. Yay., Ankara, 1995.
- Özer, İnan, "Toplumsal Değişme/Gelişme," *Sosyolojiye Giriş*, (Ed. İhsan Sezal), Martı Yay., Ankara, 2002, ss. 713-748.
- Özkalp, Enver, *Sosyolojiye Giriş*, Anadolu Üniv. Yay., Eskişehir, 1994.
- Smith, Anthony D., *Toplumsal Değişme*, (Çev. Ülgen Oskay), Gündoğan Yay., Ankara, 1996.
- Sorokin, P. A., *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, (Çev. M. Raşit Öymen), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1994.
- Toffler, Alvin, *Gelecek Korkusu Şok*, (Çev. Selami Sargut), Altın Kitaplar, 4. bs., İstanbul, 1996.
- _____, *Üçüncü Dalga*, (Çev. Ali Seden), Altın Kitaplar, İstanbul, 1981.
- Barlas Tolun, *Çağdaş Toplumun Bunalımı Anomi ve Yabancılaşma*, 2. bs., Ankara, 1981.
- Weber, Max, *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, (Çev. Özer Ozankaya), İmge Kitabevi, Ankara, 1995.